

med'in de kendisinden kıraat rivayet ettiğini belirtmekteyse de Zâhid Kevserî, konuyla ilgili olarak yaptığı araştırma sonunda Ebû Hanîfe'ye farklı bir kıraat isnat etmenin doğru olmadığını, İbnü'l-Cezerî'nin bu rivayeti araştırmadan kaydettiğini, Ebû Hanîfe'nin kıraatinin Âsım kıraati olduğunu belirtmektedir.

Eserleri. Hasan b. Ziyâd'ın birçok eser yazdığı kaynaklarda zikredilmekle birlikte bunların çoğu zamanımıza kadar gelmemiştir. Günümüze kısmen intikal eden önemli eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Mücerred*. Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe'den duyduğu fıkha dair bilgileri kapsayan bu eser Muhammed b. Şücâ' tarafından rivayet edilmiştir. İmam Muhammed'in *el-Aşl* adlı kitabını rivayet eden fakihler, bazı hususları şerh ve ikmal maksadıyla *Kitâbü'l-Mücerred*'den nakillerde bulundukları gibi (*el-Aşl*, II, 264-266, 277) daha sonraki Hanefî fıkıh kitaplarında da bu eserden alıntılar yapılmıştır (M. Zâhid Kevserî, *el-İmtâ'*, s. 70). 2. *el-Müsned*. Hasan b. Ziyâd'ın bu ismi taşıyan bir eseri bulunduğu güvenilir kaynaklarda belirtilmektedir. Kâtib Çelebi, Ebû Hanîfe'den rivayet edilen hadislerden oluşan ve *Müsnedü'l-İmâmî'l-A'zam* diye bilinen eserden bahsederken bunu Ebû Hanîfe'den Hasan b. Ziyâd'ın rivayet ettiğini söyler ve Hârizmî'nin *Câmi'u'l-mesânîd*'de topladığı Ebû Hanîfe'ye ait on beş müsned arasında bu eseri ayrıca saymaz (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1680-1681). Ancak Hârizmî, *Câmi'u'l-mesânîd*'in ihtiva ettiği müsnedler arasında Hasan b. Ziyâd'ın rivayetini yedinci sırada kaydetmektedir (*Câmi'u'l-mesânîd*, I, 5). Bu rivayete ait bir nüsha günümüze ulaşmıştır (Sezgin, I, 415). Hasan b. Ziyâd'ın müsnedi *Kitâbü'l-Mücerred*'in hadislerini ihtiva etmekte olup bu hadisleri, eseri Hasan b. Ziyâd'ın talebesi Muhammed b. Şücâ'dan dinleyip nakleden Muhammed b. İbrâhim b. Hubeyş el-Begavî ayrı bir kitap haline getirmiştir (M. Zâhid Kevserî, *el-İmtâ'*, s. 14, 18, 35, 54).

Hasan b. Ziyâd'ın kaynaklarda adları geçen ve müstakil birer kitap olabilecekleri gibi bir fıkıh kitabının bölümleri de olabilecek diğer eserleri şunlardır: *Kitâbü Edebi'l-kâdî*, *Kitâbü'l-Hişâl*, *Kitâbü Me'âni'l-eymân*, *Kitâbü'n-Nafa-kât*, *Kitâbü'l-Harâc*, *Kitâbü'l-Ferâ'iz*, *Kitâbü'l-Veşâyâ*, *Kitâbü'l-Makâlât*, *Kitâbü't-Tühme*, *Kitâbü'l-İcâre*, *Kitâbü's-Şarf*, *el-Emâlî*.

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî', *Ahbarü'l-kudât*, III, 188-189; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 15; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Aşl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, II, 264-266, 277; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbarü Ebi Hanîfe ve aşhâbih*, Haydarâbâd 1394/1974, s. 131-133; Hatib, *Tarihü Bağdâd*, VII, 314-317; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Bağdad 1356, s. 115; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 359; VII, 337; a.mlf., *el-Lübâb*, III, 136; Muhammed b. Mahmud el-Hârizmî, *Câmi'u'l-mesânîd*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), I, 5; II, 433-434; Zehebî, *Mizânü'l-tidâil*, I, 491; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, IX, 543-545; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 255; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'diyye*, II, 56-57; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 487-490; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 213; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 208-209; İbn Kutluboğâ, *Tâcüt-terâcîm* (nşr. İbrâhim Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 81; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 256-257; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1680-1681; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 59-61; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 60-61; M. Zâhid Kevserî, *el-İmtâ' bi-sireti'l-imameyn el-Hasan b. Ziyâd ve şahibih Muhammed b. Şücâ'*, Kahire 1368; a.mlf., *Te'nibü'l-Haşi*, Beyrut 1401/1981, s. 43-44, 273-276; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 205; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 266; Sezgin, *GAS*, I, 415, 433; Mustafa eş-Şek'a, *el-İmâmü'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, Kahire 1403/1983, s. 233-234; Ahmet Üzel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 25.

BEŞİR GÖZÜBENLİ

HASANBEY MELİKZÂDE ZERDÂBÎ (1842-1907)

Rusya'da ilk Türkçe gazeteyi çıkaran
Azerbaycanlı gazeteci-yazar.

Şamahî'nin (günümüzde Bakü'nün) Gökçay kazasının Zerdâb köyünde doğdu. Babası Selimbey, evinde şair ve müzisyenleri toplayıp sohbetler düzenleyen kültürlü bir insandı. Hasanbey Melikzâde ilk öğrenimine Zerdâb Medresesi'nde başladı. 1852'de girdiği Şamahî Rus-Tatar mektebini üstün başarı ile bitirdikten sonra Tiflis'teki I. Tiflis Jimnasî'nin giriş imtihanlarını kazandı ve burslu olarak bu okulun beşinci sınıfına kaydedildi (1858). Moskova Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'nden mezun olduktan sonra (1865) bir süre Tiflis civarında Türkler'in yoğun olarak yaşadığı Borçalı kazasında Mejevoya Palata (toprak komisyonu) idaresi'nde çalıştı. Daha sonra Kuba şehri mahkemesinde kâtiplik yaptı. Bu sırada köylülerin haklarını koruduğu ve etrafına hürriyetçi düşünceler telkin ettiği için görevinden alındı (1868). İşsiz kaldığı süre içinde gayri resmî olarak Şamahî'da

halk mahkemesinde dava vekilliği yaptı. 1869'da Bakü'deki liseye tabiat tarihi muallimi tayin edildi. 1872'de yoksul öğrencilere yardım etmek ve çeşitli sosyal faaliyetlerde bulunmak amacıyla Cem'iyet-i Hayriyye adlı bir dernek kurdu; Azerbaycan'ın birçok yerini gezerek derneğe üye kaydetti ve yardım topladı. 22 Mart 1873'te talebesi Necefbey Vezirof'la (Vezirli) birlikte Mirza Feth Ali Ahundzâde'nin *Sergüzeşt-i Vezîr-i Hân-ı Lenkeran* adlı komedisini sahneye koyarak Azerbaycan tiyatrosunun temelini atmış oldu.

Ruslar'ın Kafkasya ve Azerbaycan'daki sömürgeci siyasetini anlatmak, halkı cehaletten ve geri kalmışlıktan kurtarmak için bir gazete çıkarmaya teşebbüs etti (1872); ancak birçok engelle karşılaştı. 1874 yılında İstanbul'a gidip hurufat aldıktan sonra 3 Ağustos 1875'te (eski tarihle 22 Temmuz 1875) Rusya'da neşredilen ilk Türkçe gazete olan *Ekinçi*'yi çıkarmayı başardı. Ayda iki defa yayımlanan ve 400 adet kadar basılan gazete, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Türkiye lehine yayın yaptığı için 11 Ekim 1877'de kapatıldı. İlk yıl on iki, ikinci yıl yirmi dört ve son yıl yirmi sayı olmak üzere toplam elli altı sayı çıkabilen *Ekinçi*, düşük tirajına rağmen bütün Rusya Türklüğü tarafından büyük bir ilgiyle takip edildi; sadece Kafkasya'da değil Kırım ve İdil-Ural bölgelerinde de etkili oldu. Azerbaycan kültür tarihinde önemli bir yeri olan *Ekinçi*'deki yazıların önemli bir kısmı, bu teşebbüsüyle Azerbaycan basınının da kurucusu sayılan Hasanbey Melikzâde'ye aittir. Gazetede ayrıca Necefbey Vezirof, Mirza Feth Ali Ahundzâde, Seyyid Azim Şirvânî gibi tanınmış kişilerin yazıları çıkmıştır. Hasanbey, *Ekinçi*'nin kapatılmasından sonra Rus hükümeti tarafından sürekli olarak gözetim altında tutuldu, çeşitli baskılara mâruz kaldı. Azerbaycan'dan ve öğrencilerinden uzaklaştırılmak için Kırım yakınlarındaki Yekaterinodar (Krasnodar) Lisesi'ne tayin edildi (1878). Ancak Hasanbey istifa edip Azerbaycan'da kalmayı tercih etti. Bir yıl kadar Bakü'de işsiz olarak yaşadıkdan sonra ailesiyle birlikte doğum yeri olan Zerdâb köyüne dönmek zorunda kaldı. Köyde bir okul açmak için uğraşıtıysa da izin alamadı. Bir ara Ucar'a gidip dava vekilliği yaptı. Bu yıllarda, Tiflis'te çıkan *Kavkaz*, *Novoye Obozreniye*, *Ziyâ*, *Ziyâyı Kavkaz* ve Bakü'de yayımlanan *Kaspi* gibi gazete ve dergilerde ziraat, tabiat, köy işleri, insan ve hayvan sağlığı, sosyal meseleler hakkında çeşitli makaleler ya-

yımladı. Yazılarında köylülerin haklarını savunduğu için hükümet tarafından beş defa mahkemeye verildi. Bu mahkemelerdeki savunmalarında çar memurlarının halka zulmettiğini ve halkın sömürüldüğünü söylemekten çekinmedi.

1896 yılında Bakü'ye dönen Hasanbey sosyal amaçlı bazı derneklerde görev aldı. Yazılarını, Kafkasya Türklüğü'nün bu yıllarda Rusça neşredilen en önemli yayın organı olan *Kaspi* gazetesinde yayımlamaya başladı ve ölene kadar yazı yazmayı sürdürdü. Bakü şehir meclisine üye seçildi. Bu görevi yürüttüğü yedi yıl içinde Bakü ve civarındaki köy okullarının yönetimini üstlendi. Neriman Nerimanof'la birlikte 1906'da Bakü'de toplanmasında büyük rol oynadığı Azerbaycan Muallimleri I. Kurultayı'nın başkanlığına seçildi. 28 Kasım 1907'de bir felç geçirdikten sonra vefat eden Hasanbey büyük bir törenle defnedildi. Mezarı daha sonra Bakü'de kurulan Fahrî Hıyâbân'a nakledilmiştir.

Türk dünyasının ortak bir edebî dili ve tek bir gayesi olması gerektiğine inanan, bunun gerçekleşmemesi halinde Türk dünyasının parçalanacağını söyleyen, Azerbaycan ve Kafkasya Türklüğü'nün esaret ve bilgisizlikten kurtarılması için ömrü boyunca çalışan Hasanbey'in Azerbaycan Türk kültür tarihinde önemli bir yeri vardır. Bazı yazıları ölümünden sonra Kiev'de okuyan Azerbaycanlı öğrenciler tarafından *Toprak Su ve Hava* (Bakı 1912) ve *Bedeni Salamat Sahlamak Düstûrû'l-amelîdir* (Bakı 1912) adlı iki küçük kitapta toplanmıştır. Daha sonra Ziyâeddin Göyüşov, onun çeşitli konulardaki makalelerini geniş bir giriş yazısıyla birlikte *Hesen Bey Zerdabi: Seçilmiş Eserleri* adıyla yayımlamıştır (Bakı 1960).

Ekinçi'nin neşrinin ellinci yıl dönümü münasebetiyle yayımlanan *Azerbaycan Matbuatının Elli İliyi: Ekinçi 1875-1925* (Bakı 1926) adlı eserde Şarklı'nın (Ferhad Ağazâde) "Hesen Bey Melikof Zerdabi'nin Tercüme-i Hali" başlıklı bir makalesi yer almaktadır. Bu kitapta, Hasanbey'in *Ekinçi* gazetesinde *Hayat* gazetesinde çıkan "Rusya'da Evvelimci Türk Gazetesi" başlıklı yazısı da bulunmaktadır. Gazetenin bibliyografyası Sadık Hüseyinov (*Ekinçi Gazetesinin İzahlı Bibliyografyası*, Bakı 1963, 1977) ve Kiril alfabetiyle tam metni Turan Hasanzâde tarafından (*Ekinçi 1875-1877*, Bakı 1970) neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Veli Memmedov, *Ekinçi Gazeti*, Bakı 1976; Nazim Ahundov, *Azerbaycan Milli Dövr-i Matbuatının Yaranması ve Ekinçi Gazeti: Senedlerin Dili ile*, Bakı 1980, s. 82-113; Esmira Cavadova, *Setirlerde Döğünen Ürek*, Bakı 1988; Feyzulla Gasızmâde, "Hesenbey Melikov Zerdabi", *XIX. Esrin İkinci Yarisında Edebiyyat. Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi*, Bakı 1960, II, 138-146; "Zerdabi, Hesen Bey (Melikov)", *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakı 1980, IV, 323; Yavuz Akpınar, "Hasanbey Melikzâde Zerdâbi", *TDEA*, IV, 128-129.

YAVUZ AKPINAR

HASANBEYZÂDE AHMED PAŞA

(ö. 1046/1636-37)

Osmanlı devlet adamı ve tarihçi.

Küçük lakabıyla anılan Reisülküttâb Hasan Bey'in oğludur. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra gelirinin azlığı dolayısıyla ilmiye sınıfından ayrılarak Dal Mehmed Efendi'nin ilk reisülküttâblığı sırasında (1590-1591) Divân-ı Hümâyûn hizmetine girdi. Divan kâtipliği görevi esnasında teslimatı vazifesiyle III. Mehmed'in Eğri Seferi'ne (1596) katılanlar arasında yer aldı (Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 93); aynı zamanda bu seferde Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'nın tezkireciliği hizmetinde de bulundu. Serdar Satırcı Mehmed Paşa'nın Varat Seferi'ne (1598) katıldıktan sonra İstanbul'a dönüşte tekrar İbrâhim Paşa'nın tezkireciliği hizmetine getirildi. Sadrazam ve Serdar Damad İbrâhim Paşa'nın 20 Şevval 1007'de (16 Mayıs 1599) Uyvar Seferi'ne çıkması ile bu sefere de ikinci tezkireci olarak iştirak etti; seferde ordunun 1008 Muharremi sonlarında (Ağustos 1599) Ösek (Essek) sahrasına varmasından önce konakladığı Vulkvar'da baştezkiyeciliğe tayin edildi (a.g.e., s. 211). İbrâhim Paşa'nın Kanije Seferi'ne de (1600) baştezkiyeci olarak katılan Hasanbeyzâde, Reisülküttâb Yayıncıâde Hamza Efendi'nin Ösek yakınında Kariha menziline İstanbul'a gönderilmesi üzerine bir müddet vekâleten reisülküttâblık hizmetinde bulundu (Mehmed b. Mehmed Edirnevî, s. 203-204; Hasanbeyzâde Ahmed, I, 8-9). Yeni Sadrazam ve Serdar Yemişçi Hasan Paşa'nın İstolni Belgrad'ı geri almasında ve Peşte muhasarasında da (1011/1602) baştezkiyeci olarak serdarın yanında yer aldı. Yavuz Ali Paşa'nın 30 Aralık 1603'te İstanbul'a gelerek sadâret makamına geçmesinden sonra aynı mevkii muhafaza ettiyse de veziriâzam Macaristan Seferi'

ne çıktığında bu görevden azledildi (Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 323); ancak Sadâret Kaymakamı Hafız Ahmed Paşa'nın tezkireciliği hizmetinde bırakıldı (Hasanbeyzâde Ahmed, II, 291-292). Nisan 1604'te gedikli kâtipler arasında yer alıp beratı yenilenen Hasanbeyzâde 1604 Eylülünde defter-i hâkânî emini kaymakamı, Ocak 1605'te defter emini oldu (Emecen, XXXV [1994], s. 140, 144). Bundan sonra maliye hizmetine geçti ve 23 Ekim 1605'te Anadolu'daki eşkiya üzerine serdar tayin edilen Kara Dâvud Paşa'nın sefer mühimmatını defterdar olarak tamamladığı gibi, Aydın ve Saruhan taraflarında isyan ettiği için 14 Eylül 1609'da Sadrazam Kuyucu Murad Paşa tarafından öldürtülen Yûsuf Paşa'nın muhalefâtını Anadolu defterdarı olarak yazıp deftere kaydederek Başdefterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa'ya teslim etti (Hasanbeyzâde Ahmed, II, 315-317; Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 448-449). Hasanbeyzâde'nin bundan sonra mükerreren Tuna, Karaman ve Halep defterdarlıklarında bulunduğu, Karaman ve Kefe beylerbeylikleri vazifelerini de ifa ettiği anlaşılmaktadır. 18 Zilkade 1018 (12 Şubat 1610) tarihli arşiv vesikasına göre (BA, MD, nr. 78, s. 782) Tuna defterdarı olduğu anlaşılan Hasanbeyzâde görevi esnasında Erdel ve Eflak seferlerine de katıldı. Bu vazifesinden ayıldıktan sonra Kefe beylerbeyliğine tayin edildi ve Karadeniz'de Özi suyu munsabında olan Kılburun Kalesi'nin tamiriyle uğraştı, ancak hizmetleri beğenilmediği için beylerbeyilikten azledildi. Mâzul olarak Varna sahiline geldiğinde Varna'yı almak isteyen Kazaklar'a karşı kalenin korunmasında görev olarak kurtarılmasını sağladığı için Karaman defterdarlığına getirildi, ardından Halep'te Emvâl-i Sultânî defterdarlığında bulundu. Bir müddet sonra da Halep eyaleti defterdarlığına tayin edildi. Arkasından Karaman defterdarı olarak kısa bir müddet vazife gördü, emekliye sevk edildikten sonra tekrar Tuna defterdarı oldu. Kazaklar'la anlaşılan Lehliler üzerine yürümek için Boğdan'da toplanarak 1 Zilkade 1029'da (28 Eylül 1620) Özi ve Rumeli beylerbeylerinin kumandasında harekete geçen ordunun sefer masraflarını mîrî hazinenen karşılamakla görevlendirildi. Kısa bir müddet sonra bu görevden ayrıldı. Onun bundan sonra uzun mâzuliyet devreleri geçirdiği, buna da çok defa Başdefterdar Bâkî Paşa'nın sebep olduğu, bu zatın ikinci başdefterdarlığında (17 Eylül 1621-19 Mayıs 1622), hatta 8 Nisan 1625'teki vefatı